UDK 398.8:913(497.4)
Jerneja Vrabič
Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

KRAJI ZAPISOV IN MESTA V IZBRANIH SLOVENSKIH LJUDSKIH PESMIH

Članek govori o fizičnem prostoru, kakor ga zasledimo ob branju dela zbirke *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923). Analiziranih je bilo 148 šaljivih in zabavljivih pesmi. Na zemljevid so umeščeni kraji zapisov pesmi in njihovih variant ter kraji, ki se v pesmih omenjajo. Uporabljeni so bili Excel, spletni zemljevid in GIS aplikacije.

Ključne besede: ljudska pesem, prostor, geografski informacijski sistem (GIS), karta

1 O zbirki, svetovih, prehajanjih in metodi dela

Karel Štrekelj je leta 1887 v *Ljubljanskem zvonu* objavil prošnjo za »narodno blago« – po svojih močeh je želel urediti in objaviti vse narodno blago, ki je že bilo kje objavljeno, in tisto, ki je bilo v rokopisnih zbirkah. Pri tem je skušal zaobjeti vse takratne dežele in kraje, kjer so živeli »ljudje našega jezika« (Štrekelj 1887: 628; prim. Matičetov 1969: 198). Urejanje skupine šaljivih pesmi je padlo na pleča Jože Glonarja, ki je po smrti Karla Štreklja nadaljeval z delom in ga tudi dokončal z zbirko *Slovenskih narodnih pesmi*.[1] Pesmi in variante za skupino šaljivih in zabavljivih pesmi je Glonar izbral iz zapisov 78 različnih zapisovalcev, pri 52 zapisih pa zapisovalec v zbirki ni znan. Glonarju se imena zapisovalcev in informatorjev niso zdela pomembna – veliko pomembnejša se mu je zdela kronologija (*SNP IV*: *51 in *66).[2]

Pesmi so se večinoma zbirale konec 19. in na začetku 20. stoletja. Zapisovalci niso vedno beležili kraja in časa zapisa, tudi ne imen informatorjev ali značilnosti konteksta (npr. ali se je pesem pela le ob posebnih priložnostih, v določenem času). Zapisi so s s stališča folkloristike pomanjkljivi tudi zaradi tega, ker so v zbirki večinoma predstavljena le besedila; v skupini šaljivih in zabavljivih pesmi je melodija skicirana pod črto le ob eni pesmi. V spremni besedi k izbrani skupini je zapisano, da so: »[p]esmi tega značaja [...] prvotno namenjene konkretnim osebam in krajem in so vsled tega neumljive po drugih krajih« (*SNP IV*: 683). V tej izjavi je viden preplet dveh svetov – »realni« oz. družbenogeografski prostor, v katerem pesem deluje, in imaginarni svet, ki je predstavljen v pesmi. Kljub temu, da sta svetova ontološko ločena, sta se skozi zgodovino nenehno prepletala (prim. Searle 1995: 144; 153–154) in medsebojno vplivala drug na drugega (prim. Kozin 2002: 71).

[1] Del zbirke *Slovenske narodne pesmi*, ki obsega šaljive in zabavljive pesmi, je dostopen tudi na Wikiviru.

[2] Število neznanih zapisovalcev je nekoliko vprašljivo, saj npr. v sklopu otroških pesmi zasledimo v spremni besedi opombo, da je kot zadnja pesem predstavljena pesem »narodnega pesnika Kančnika«, medtem ko je v opombi pod zadnjo pesmijo v omenjeni skupini zapisano: »Zapisal neznanec. Iz VO. XVII. 8, 3. Pesem je umetna« (*SNP IV*: 480).

Poznani sta Ecova izjava o tem, da pripovedni svetovi[3] »izkoriščajo« realne (Eco 1999: 82), ali pa Iserjeva ideja o premikajočem gledišču, ki nastopi z branjem in omogoča, da »dobimo iluzijo globine in širine prostora, od tod pa izhaja vtis, da se ob branju dejansko nahajamo v nekem resničnem svetu« (Iser 2001: 184). Učinek navzočnosti prostora, ki je v resnici navzoč le v naši glavi, je dosežen samo prek bralčevega prevzemanja diskurznih perspektiv, prek besedilno zasnovanih fokalizacij, tj. prek niza zoženih pogledov (s stališča pripovedovalca, literarnih likov itn.) oz. medsebojne igre posebnih oblik »dostopnosti do intendiranega stanja stvari« (Iser 2001: 181). Transgresija med njima je omogočena s semiozo, kar pomeni, da so zaznave dejanskih prostorov:

> interpretirane in opomenjene (procesirane) s posredovanjem memoriziranih ali imaginarnih prostorskih shem, po drugi strani pa se imaginarni prostori, ideacijsko konstruirani v bralčevi zavesti, s pomočjo združevanja pomenov jezikovnih enot, lahko razvijejo v predstavne podobe samo s priklicevanjem spominov na zaznave dejanskih prostorov« (Juvan 2006: 188; prim. Škulj 2005: 351).

Nakazati želim, da je prostor ključna razsežnost resničnosti – druga delujoča dejavnika sta še družba in čas.

Spremna besedila delno vsebujejo tudi podatke, ki povedo, od kod so nekateri zapisovalci, vendar karta, ki bi lahko služila kot predloga v stilu literarnih poti, še čaka na obdelavo (prim. Sites of (re)Collection; projekt Ein literarischer Atlas Europas).[4] Zaenkrat lahko kot vestnega zapisovalca »ljudskega blaga« izpostavimo Franca Kramarja (1890–1959). Izhajal je iz Matene pri Igu, v želji po zapisovanju ljudske pesmi pa je peš, s kolesom in vlakom prekrižaril dobršni del današnjega slovenskega ozemlja in tako med letoma 1908 in 1914 v okviru avstrijske državne akcije Das Volkslied in Österreich (Narodna pesem v Avstriji) zapisal skoraj 5000 pesmi (z melodijo). V Štrekljevi zbirki najdemo 69 njegovih zapisov. Glonar je zbral za skupino šaljivih in zabavljivih največ pesmi (10 pesmi in 6 variant) prav iz njegovih zapisov. Skupino šaljivih in zabavljivih pesmi je doletela močna cenzura. Pesmi, ki so bile označene za šaljive, kosmate oz. okrogle, so zmotile takratno cerkveno sfero (prim. Bahtin 2008: 10), ki je pesmi označila za nemoralne.

V nadaljevanju bodo predstavljeni trije zemljevidi, ki so bili uporabljeni na predstavitvi referata Landscape and Community in Humorous Slovenian Folksongs na mednarodni konferenci SIEF aprila 2011 v Lizboni. Pri analizi pesmi sem si pomagala z Excelom.[5] Delala sem na več listih, na enega sem vpisovala v vzporedne stolpce zapisovalce in številke pesmi, na drugega številke pesmi in kraje zapisov ter variant, na tretjega številke pesmi in verzov, verze in potem posamezne prvine (npr. kraje, materialno kulturo, moške, ženske, živali ipd.).

---

[3] Pripovedne svetove lahko nadomestimo z imaginarnimi.

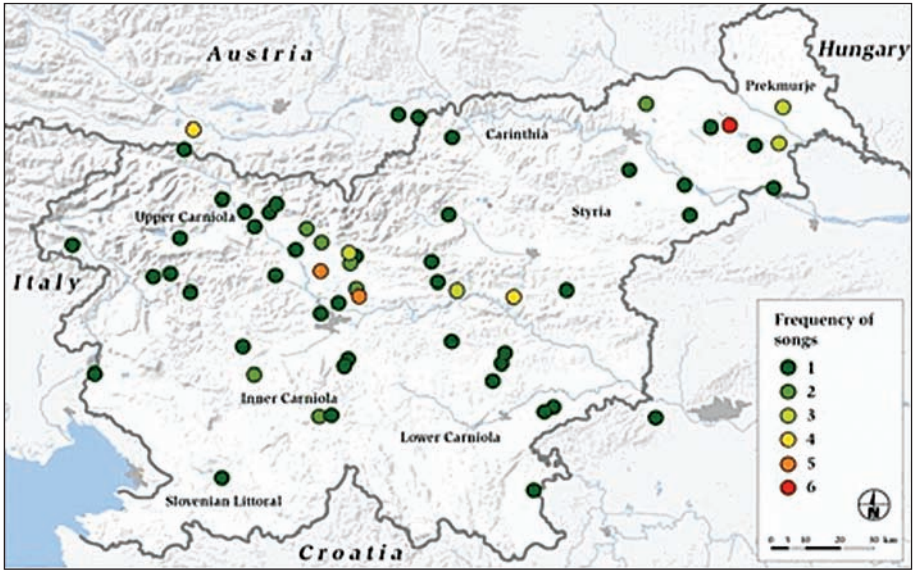
[4] Kar nekaj povezav do projektov, ki v svoje raziskovanje vpletajo GIS, dobimo na Wikiverzi pod naslovom Literatura in prostor.

[5] Takrat še nisem vedela za programe, kot je na primer Poliqarp ali Greenstone Digital Library, ki sta brezplačna in odprtokodna programa, ki delujeta pod okriljem GNU General Public Licence (žal sta še oba nekompatibilna s slovenščino).

2 Izbrane pesmi na zemljevidu

Na kartah bodo prikazani kraji zapisov pesmi in njihovih variant. Za določitev koordinat je bil uporabljen interaktivni spletni atlas Geopedia. Koordinate pa so bile vnesene v program ArcGIS. Geopedia zaenkrat interaktivno predstavlja le Slovenijo, zato so bili kraji izven Slovenije dodani s pomočjo ArcGIS programa. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU se za izdelavo kart oz. za zahtevnejše aplikacije in prikaze povezuje z Geografskim inštitutom Antona Melika in/ali z Inštitutom za antropološke prostorske študije,[6] saj imajo slednji licenčni program ArcGIS. Enakovreden programu bi naj bil prostodostopni QuantumGIS, ki v začetku zahteva malo več študija. Geografski informacijski sistemi (GIS) lahko vsebujejo tako prostorke kot neprostorke podatke; v sistem je treba vnesti posamezne sloje, ki jih poljubno kombiniramo.

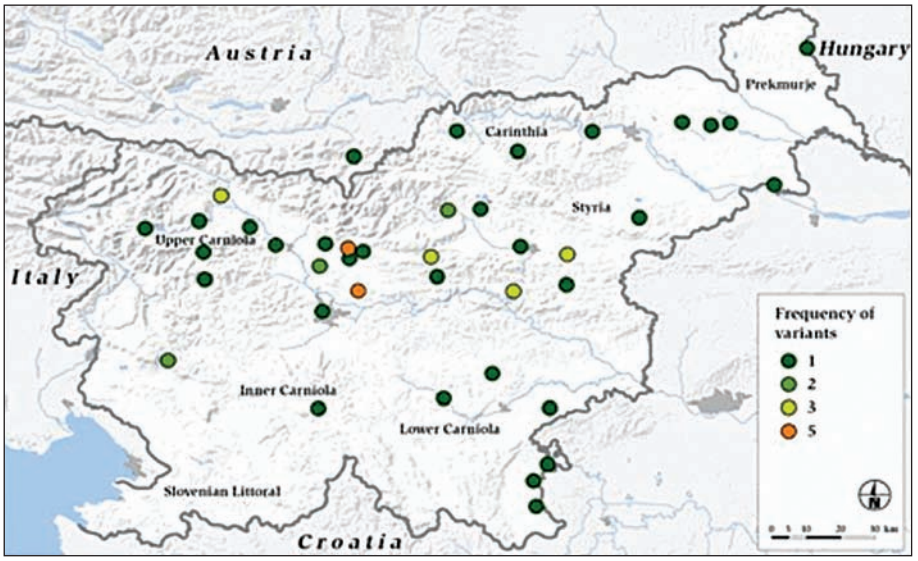
Na kartah je predstavljena današnja državna meja.[7] Prva karta kaže, kje so bile objavljene pesmi zabeležene, druga karta prikazuje kraje, ki so omenjeni ob variantah posameznih pesmi. Tako kakor se spreminjajo meje etičnega, se spreminjajo tudi državne meje ali pa imena krajev, vendar so pri določanju krajev na kartah seveda upoštevana današnja imena krajev (npr. ime Guštanj, ki ga srečamo v zbirki, sem nadomestila z imenom Ravne na Koroškem ali zapis Marprug z Maribor).



Slika 1: Prikaz 89 % krajev, kjer so bile zapisane pesmi.

[6] Franci Petek je izdelal zemljevide za *Slovenske ljudske pesmi V*, Peter Pehani pa interaktivno karto Pritrkavanje in tukaj uporabljene karte.

[7] Statistični urad pozna 12 statističnih regij in 7 neformalnih pokrajin. Čeprav so imena pokrajin danes ustaljena, je meja med njimi težje določljiva, saj se ne ujemajo z upravno in geografsko razdelitvijo.



Slika 2: Prikaz 95 % vseh krajev, kjer so bile zabeležene variante.

Večina izbranih pesmi je bila zabeleženih na območju Gorenjske in Štajerske. Kot zanimivost bi izpostavila to, da so pesmi in variante s Koroške vzete le iz Scheiniggovih zapisov.[8] Z beleženjem variant postaja karta Slovenije vedno bolj pokrita.

3 Kraji v pesmih

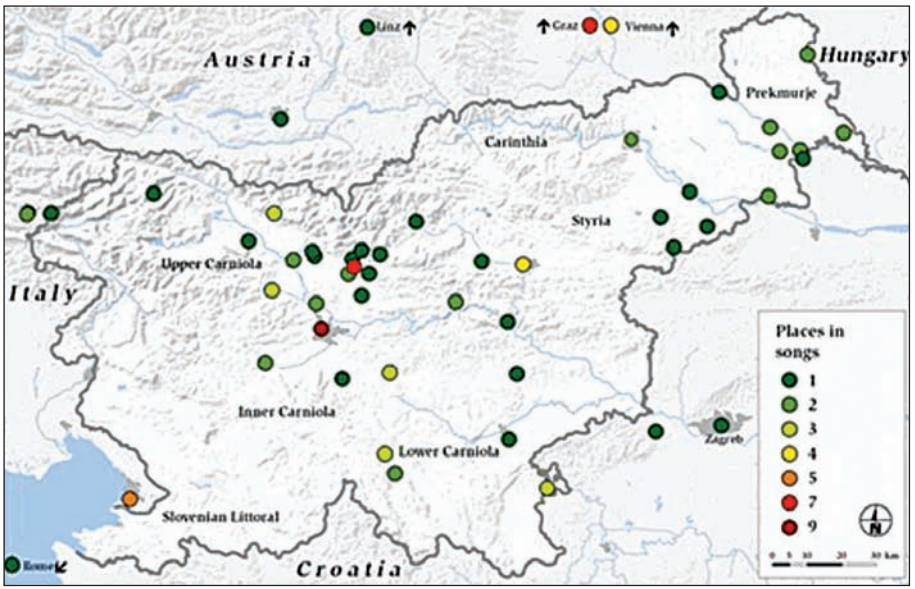
Ker literarna besedila učinkujejo tako, da njihov svet povezujemo z »realnim« svetom oz. svetom, v katerem živimo (mimogrede, tudi imaginarni prostori so realni prostori; prim. Searle 1995: 153–154; Eco 1999: 95–105), sem se lotila tudi priprave karte, na kateri so označeni kraji, ki so omenjeni v pesmih. Če karto primerjamo s prejšnjima dvema, opazimo, da se prostorska slika razširi. Zanimivo bi bilo še prikazati izvore posameznih pesmi in nato npr. s puščicami nakazati kraje, ki se v izbrani pesmi omenjajo.

Od krajev, ki so danes zunaj meja Slovenije, se največkrat pojavi Gradec. Drugi kraji so Dunaj, Linz, Trst, Rim, Zagreb itd. Večinoma so iz pesmi Rokodelci brez orodja; ljudje so konec 19. in v začetku 20. stoletja hodili delat v oddaljenejše kraje (prim. Tuma 1997: 12; Počkar 2005: 352). Gradec in Dunaj se pojavita tudi v pesmih z naslovom Kamnik, Zagreb pa samo v eni pesmi iz skupine z naslovom Krajevne slike.

Že sama (pod)skupina Kamnik bi lahko kazala na to, da je Kamnik največkrat omenjeno slovensko mesto. Analiza verzov je pokazala, da se od mest res največkrat pojavi Kamnik (17krat), vendar le v 8 pesmih, medtem ko Ljubljana, ki se pojavi

[8] Njegova zbirka *Narodne pesni koroških Slovencev* (1889) je dostopna na spletišču Archive.org.

11-krat, nastopa v desetih pesmih. Kamnik se pojavi v pesmih z naslovom Kamnik, nanj pa naletimo tudi v eni od pesmi iz skupine Dekleta. Ljubljana se pojavi v treh skupinah, in sicer v pesmih z naslovi Rokodelci brez orodja, Rezija in Kamnik.



Slika 3: 33 % krajev, ki se omenjajo v pesmih, ni bilo mogoče umestiti na karto.

O Ljubljani (in tudi o drugih krajih) v šaljivih pesmih ne izvemo veliko. Nekateri krojači, čevljarji, zidarji, tesarji in drugi so v mesto prihajali občasno ali pa so v mestu živeli le krajši čas. To sklepam po tem, ker se v pesmih z naslovom Rokodelci brez orodja omenja, da so delavci v Ljubljani pozabili katero od orodji. Med pozabljenimi orodji so v pesemskem besedilu omenjeni kroji, škarje, šila, predpasnik, zidarska žlica in žaga. Dvakrat je Ljubljana primerjana tudi z Gradcem, glavnim mestom avstrijske Štajerske (čeprav lahko Gradec pomeni tudi »malo mesto«). V skupini pesmi o Reziji pa nastopa ljubljanski beli grad, ki je primerjan z vratom Rezijanke.

4 Pokrajine

Edini omenjeni pokrajini sta Dolenjska in Štajerska, po enkrat pa se pojavita Rečiška dolina in Rezija. Slednja se omeni še štirikrat kot vas (v vsaki od štirih pesmi enkrat).

Franc Kramar je zapisal pesem o šuštarjih (Š 8645) oz. čevljarjih, kjer je omenjena Dolenjska. Pesem je iz skupine Rokodelci brez orodja. Zapeto je bilo, da je tam šuštar že predlani zapil kopita (8. kitica). V pesmi se pojavijo še Dunaj (tam ima krojač škatlo), Planina (tam je z vinom zapil šila), Reka (kjer ima na smreki smolo) in pa

Gorica (kjer ima knefter oz. jermen). To je tudi ena izmed pesmi, ki je ni bilo mogoče umestiti na prvo karto, saj je ob njej zabeleženo, da je pesem kranjska.

Štajerska se pojavi v dveh pesmih, ki sta uvrščeni v (pod)skupino Kamnik. Pesmi sta zapisala Franc Kramar (Š 8561) v Vinjah na Gorenjskem in France Francetov (Š 8562) v Torovem pri Vodicah. Pesmi nimata variant. V obeh primerih nemško govoreče ljudi pošiljajo na Štajersko.[9] Rečiška dolina oz. Rečica je, če sklepamo na podlagi pesmi, ki jo je zapisal Ivan Lavrič v Podlipovici pri Izlakah (Š 8595), in pesmi, ki jo je zapisal Makso Šnuderl v Rimskih Toplicah (Š 8596), slovela po srečnih deklinah, ki pa so tako krofasta oz. golšasta, da je moškega groza. Obe pesmi sta iz skupine Dekleta.

O Reziji je pesem, ki jo je zabeležil neznani zapisovalec. Izvemo, da ima Rezija 109 hiš, deklet pa le 5 (Š 8555). Pesem je bila objavljena v *Goriškem letniku* leta 1864 (214–215). V pesmi je zapisano, da so najbogatejše Rezijankice brez kiklje, kot njihova dota pa se tudi v drugih pesmi o Reziji omejata ovca in koza (Š 8553, 8554 – pri tej je omenjena še krava –, 8557). Bolj podrobno sta opisani podoba okolice pred hišo in dogajanje v njej: pred hišo raste majeron, bukovje in brestovje, v hiši pa so babe kot kaštron oz. skopljeni ovni, babe se tudi cukajo in treskajo oz. pretepajo. Pesmi, ki omenjajo vas Rezijo, pravijo, da je treba s seboj vzeti metlo, saj je toliko smeti. Vse pesmi, ki omenjajo Rezijo, so, podobno kot Kamnik, zbrane pod skupnim naslovom Rezija.

5 Težave pri kartiranju

Zaradi nezadostnih informacij oz. zapisov je bilo nekatere kraje nemogoče določiti na karti. Izvor štirih pesmi (Š 8608, 8610, 8612 in 8622) je zavit v arhivsko tèmo, saj ob njih ni zabeleženo ne mesto zapisa ne njihov zapisovalec. Neznanih krajev v pesemskih besedilih je veliko (33 %). Vzroka za to sta predvsem dva: prvič, pesemska besedila niso (strogo) vezana na realnost, in drugič, v Sloveniji in tudi drugod je več krajev/vasi z istimi imeni. Karel Štrekelj je sicer v uvodnem besedilu opozoril na dejstvo, da predstavljene pesmi niso zapisane ne v takratni knjižni slovenščini ne v dialektu (*SNP I*: VIII–IX), po čemer bi lažje določili dejanski kraj.

Pesem št. 8669, ob kateri je zapisano, da je Vrhovska, bi po besedilu sodila na območje hrvaškega Zagorja (*SNP IV*: 735). Ob pesmi št. 8621 pa se znajdemo pred zagato, če sklepamo zgolj na podlagi zapisovalca Matije Rodeta in njegovih poti, saj ne vemo, ali bi Javorje umestili v občino Gorenja vas-Poljane ali v občino Šmartno pri Litiji, v Javorje pri Blagovici ali Javorje pri Gabrovki (*SNP IV*: 712).

V opombi pod črto je ob eni izmed pesmi o Kamniku (Š 8558), ki je bila zapisana v Domžalah, podatek, da je v bolj ali manj okrnjeni obliki zbadljivko okrog Lemberga na Štajerskem zapisal Anton Kovačič (*SNP IV*: 691). Ne vemo, ali gre za Lemberg pri Novi Cerkvi ali za Lemberg pri Šmarju; oba ležita na Štajerskem.

Ena od variant pesmi o dekletih (Š 8578) je bila zabeležena tudi v Juršičih pri Št. Petru. Postavimo jih lahko na ozemlje današnje Avstrije, saj je v opombi pripisano, da ta varianta, ki jo je zapisal H. Sevar, govori o celovških dekletih (*SNP IV*: 698).

[9] V pesmih se Kamnik ponaša tudi s tem, da je to mesto, kjer se lahko naučijo nemško.

Pri varianti pesmi št. 8625 (*SNP IV*: 713), ki jo je zapisal France Stele (1886–1972), je odločilo dejstvo, da je zapisovalec dodobra poznal Kamnik in njegovo okolico. Omenjeni zapis je bil torej po vsej verjetnosti zabeležen v Podgorju v občini Kamnik.

Včasih nismo gotovi, ali so imena zapisovali tako, kot so jih slišali, ali so jih spreminjali že tudi pevci, ali gre za napake v zapisu in izgovorjavi (npr. Vuptuj, mesto Bečanjsko, Hernabjci ipd.). Zaradi negotovosti na kartah nisem zabeležila npr. naslednjih krajev: Krapina (na današnji slovenski ali hrvaški strani?), Križovci (Križovci v bližini Petišovcev ali so bili mišljeni Križevci pri Ljutomeru ali celo Križevci na Hrvaškem?), Vildon (je mišljen morda Wildon?). Prav tako na karto niso bile uvrščene omembe pokrajin ali regij (omembe Dolenjske, Štajerske, Rečiške doline in Rezije).

Vprašljivi so tudi nekateri vneseni zapisi. Varianto pesmi št. 8673, ki je bila zabeležena v Framu, je (menda) zapisala Tereza Pošepl. Zapisano je, da je varianta iz Središča, vendar v zbirki Tereze Pošepl, ki je kot del Glonarjeve zapuščine shranjena v arhivu Glasbenonarodopisega inštituta (GZ, Mapa 44), ob nobeni od pesmi ni pribeleženo, kje je bila zapisana in kdo je informator.

Glasbenonarodopisni inštitut je že nekaj časa vpet v digitalizacijo arhivskega gradiva (npr. z EtnoMuzo). Ob tem se soočamo s problemom, kako predstaviti gradivo tako, da bo uporabniku prijazno in da bo mogoče dobiti nove predstave o odnosih med zapisovalci, zbiratelji, besedili itn. GIS-tehnologija predstavlja učinkovito orodje tudi za vrednotenje oz. upravljanje kulturne dediščine. Ključnega pomena pa je kakovostna podatkovna zbirka, ki jo je treba pripraviti, dopolnjevati in vzdrževati. Priprava takšne baze je časovno precej obsežna oz. zahteva kar nekaj vpisovalcev/urejevalcev.

6 Povzetek

Vizualizacija podatkov s pomočjo zemljevida oz. GIS-aplikacij nam kaže zanimivo novo sliko starih zapisov. Imena mest, vasi ter pokrajin (in far) se pojavljajo v 232 verzih. Največkrat se omenjata Kamnik, ki je primerjan z Dunajem, in Ljubljana, ki je podobna Gradcu. Kraji zunaj meja današnje Slovenije se omenjajo večinoma v pesmih Rokodelci brez orodja. O tem, kako so se ljudje različnih poklicev v 19. stoletju, iz katerega pesmi tudi izhajajo, morali seliti iz kraja v kraj, se je podrobneje razpisal Henrik Tuma, čigar oče je bil čevljar. Kraji v tej skupini pesmi so Trst, Gradec, Dunaj, Celovec, Rim in Linz. Pesmi večinoma omenjajo kraje, ki so blizu kraju zapisa. Slednje lahko služi kot dokaz, da se šalimo večkrat na račun drugih kot na svoj račun.

Viri in Literatura

Umberto Eco, 1999: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove.* Prev. Vera Troha. Ljubljana: LUD Literatura.

Ein literarischer Atlas Europas. 2012. Tudi na spletu.

Miran Hladnik, 2012: Gorenjska v književnosti. *48. SSJLK*. Ur. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Tudi na Wikiviru.

Interaktivna karta Slovenije z zbirkami ZRC SAZU. Tudi na spletu.

Wolfgang Iser, 2001: *Bralno dejanje: teorija estetskega učinka*. Prev. Alfred Leskovec. Ljubljana: Studia humanitatis.

Marko Juvan, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura. Tudi na spletu.

Mojca Kovačič, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija*. Nova Gorica: Mojca Kovačič.

Tina Kozin, 2002: *Fikcijskost kot posebna oblika modalnosti: Interdisciplinarni pristopi: (Semantika možnih svetov in novejše teorije fikcije v anglofonski literarni teoriji): Diplomsko delo B*. Ljubljana: [Tina Kozin].

Literatura in prostor. Wikiverza.

Milko Matičetov, 1969: Tri ljudske iz Rezije za pokušnjo: Pred Matičino zbirko slovenskih ljudskih pesmi. *Sodobnost* 17/2. 197–206.

Ivanka Počkar, 2005: *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov: Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic*. Brežice; Krško; Ljubljana: Društvo za oživitev mesta Brežice; Valvasorjev raziskovalni center; ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU.

Terezija Pošepl: GZ, Mapa 44. Arhiv Glasbenonarodopisnnega inštututa ZRC SAZU.

Janez Scheinigg, 1889: *Narodne pesni koroških Slovencev*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.

John R. Searle, 1995: Logični status fikcijskega diskurza. Prev. Marjan Šimenc. *Sodobna literarna teorija: Zbornik*. Ur. Aleš Pogačnik. Ljubjana: Krtina. 143–55.

Sites of (re)Collection: A Digital Approach to Five Storytellers in the Folklore Collection of Evald Tang Kristensen. 2007. Tudi na spletu.

Slovenske ljudske pesmi V, 2007. Ur. Marjetka Golež Kaučič idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, SM.

Slovenske narodne pesmi I, 1895. Ur. Karel Štrekelj. Ljubljana: SM.

Slovenske narodne pesmi IV, 1908–1923. Ur. Karel Štrekelj in Jože Glonar. Ljubljana: SM.

Stanko Premrl, 1971: Franc Kramar. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Tudi na spletu.

Jola Škulj, 2005: Literatura in prostor: O semiozi in semiosferi. *Slavistična revija* 53/3. 347–61.

Karel Štrekelj, 1887: Prošnja za narodno blago. *Ljubljanski zvon* 7/11. 628–32.

Robert T. Tally, ml., 2011: *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies.* New York: Palgrave Macmillan.

Henrik Tuma, 1997: *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi.* Ljubljana: Tuma.